

De laatste moeilijke jaren van het simultaneum in de Sint Pancratiuskerk in Heerlen

DOOR W.A.J. MUNIER

In de vorige bijdrage is omstandig uiteengezet dat een gunstige beslissing op het rekest tot beëindiging van het simultaneum, in 1820 ingediend, was uitgebleven.¹ Ook het dringende verzoek van een jaar later omtrent een substantiële bijdrage van het Rijk was niet ingewilligd en zelfs onbeantwoord gebleven. Door de nood gedwongen, nam de roomse kerkfabriek in het begin van 1822 het initiatief om uit eigen bescheiden middelen een oksaal of gaanderij te gaan bouwen om zo het aantal zitplaatsen in de kerk te vergroten. Het lijkt geboden hier het bouwproces en de reacties daarop van de twee betrokken partijen gedetailleerd te belichten.

De bouw van een oksaal in de Pancratius [1822]

Een plan werd uitgewerkt om een houten getimmerte aan te brengen in het achterste gedeelte van het kerkchip met de mogelijkheid er voor ruim driehonderd personen plaats te winnen. Het plan daarvoor werd op 15 maart 1822 voorgelegd aan P.A. Kerens, de commissaris van het arrondissement Maastricht.² Uitdrukkelijk werd verklaard dat de uitbreiding van het aantal plaatsen vanwege het toegenomen aantal parochianen onontbeerlijk was om een eind te maken aan de onhoudbare toestand dat een groot gedeelte van de kerkgangers in weer en wind de diensten buiten de kerk op het kerkhof moesten bijwonen. De bedoelde gaanderij zou worden aangebracht *'tussen de twee eerste pilaren van het zuiden naar het noorden onder het orgel, ter lengte van omtrent vier en twintig voeten, op een breete van vijftien voeten'*. Met klem werd verzekerd dat de gaanderij zo zou worden geconstrueerd dat niemand er last van kon ondervinden.

Toen echter de hervormde gemeente lucht

kreeg van deze plannen richtten ds. Preusser en zijn kerkenraad zich hogelijk geïrriteerd eveneens tot Kerens om hem te attenderen op de voorgenomen veranderingen, die geenszins op hun instemming konden rekenen.³ Zij vreesden het ergste van een constructie die in de buurt van het orgel zou worden aangebracht. Het orgel was immers eigendom van de hervormde gemeente en de toegang ertoe kon wel eens bemoeilijkt gaan worden. Het was hun al lang een doorn in het oog dat de roomsen tijdens hun diensten van dat orgel gebruik maakten, terwijl zij weigerden de verplichtingen na te komen van een overeenkomst die daaromtrent al in 1817 tussen de kerkenraad en enkele roomse kerkmeesters was afgesloten. Begin april deponeerden de hervormden al deze grieven bij genoemde commissaris.

De roomsen lieten zich deswege niet onbetuigd. Op 19 april beantwoordden zij de grieven omtrent het medegebruik van het orgel met op te merken dat de indertijd afgesloten overeenkomst tot stand was gekomen kort na het rumoerige bewind van pastoor Clevén, toen de kerkfabriek nog niet normaal functi-

oneerde.⁴ De weigering om het overeengekomen jaarlijks te betalen bedrag op tafel te brengen was bovendien ingegeven door de overweging dat de hervormde gemeente sinds de Franse tijd nooit enig aandeel had willen dragen in de onderhoudslast van de kerk en zij niettemin gelden bijeen had gebracht voor de bouw van een eigen kerk, terwijl er nooit enig initiatief was genomen om te komen tot uitvoering van de plannen.⁵ Met instemming van de toenmalige schout van Heerlen was de betaling van de huurprijs voor het orgel opgeschort in afwachting van een voor beide partijen bevredigende regeling.

Nu deze was uitgebleven, moesten de plannen tot uitbreiding van de kerk in uitvoering komen, maar de kerkfabriek verklaarde nadrukkelijk dat dit zou plaats vinden *'zonder de thans bestaande orgel te verplaatsen'*, zich het recht voorbehoudend *'in onze kerke, als aan ons van ouden tijd toebehoorende, en aan ons besonderlijk bij het laatste Concordat in beste form van regten teruggegeven alsulke veranderingen te kunnen maken, als ons sal gelieven, zonder daaromtrent bij de leden van den hervormden eeredienst oorloof te moeten vragen'*.⁶ Dit te meer omdat met hun belangen, zolang zij samen met de roomsen de kerk zouden blijven gebruiken, rekening gehouden zou worden en er zorg voor gedragen zou worden dat hun diensten geen hinder zouden ondervinden.

Op grond van al deze overwegingen bracht Kerens een positief advies over de voorgelegde plannen uit bij Gedeputeerde Staten, die op hun beurt vanwege de uitdrukkelijke verzekering dat de bouw van het oksaal geen hinder voor de hervormde eredienst zou meebrengen, op 24 juli 1822 de vereiste toestemming verleenden.⁷ Daarop kwamen de werken in uitvoering en tegen het eind van het jaar was de uitbreiding van de kerk gereed.

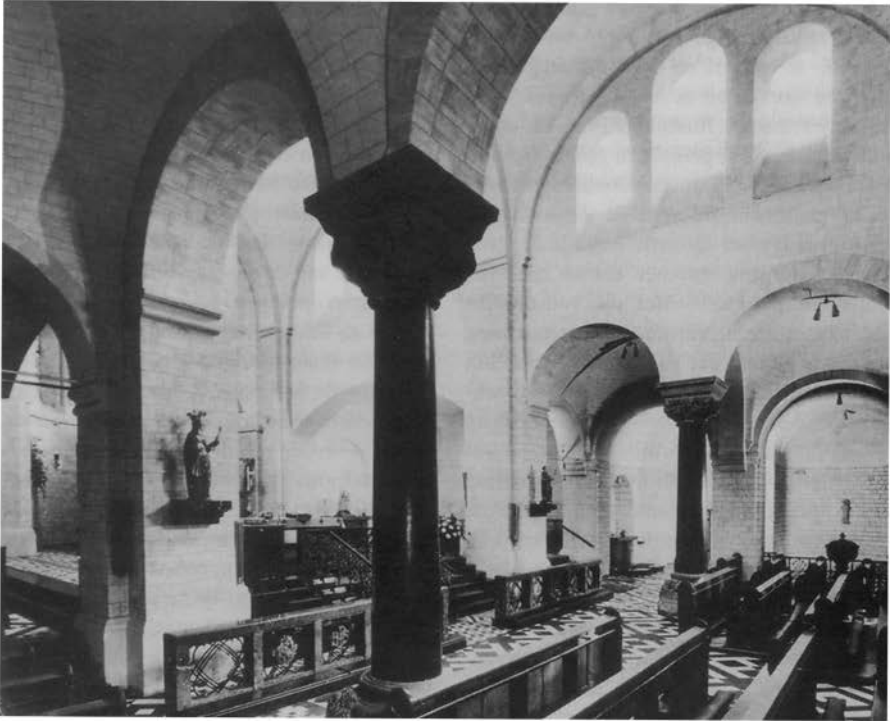
Pesterijen van roomse kant

Al spoedig bleek dat de roomsen wel degelijk de nodige pesterijen in petto hadden,

toen het oksaal gereed was gekomen. Op grond van de overweging dat dit oksaal uit eigen middelen zonder enige participatie van de hervormden was bekostigd, kregen deze het recht niet er gebruik van te maken en werd de deur die toegang tot het oksaal verschafte, voor hen gesloten gehouden. Dat was op zich niet zo erg, omdat de hervormden gezien hun geringe aantal een overvloed van ruimte in de kerk zelf ter beschikking hadden, maar de bewuste deur vormde nu ook de enige mogelijkheid om het orgel te bereiken, zodat het hun op die manier onmogelijk werd gemaakt er onder hun diensten gebruik van te maken.

Nog andere pesterijen kwamen erbij. De roomsen waren in de kerkruimte overgegaan tot een herschikking van de banken door ze allemaal in de richting van het altaar te plaatsen en niet meer, zoals voorheen, voor een gedeelte in de richting van de preekstoel.⁸ De enige bank die eigendom was van de protestantse gemeente, was op een onmogelijke plaats terechtgekomen.

De hervormden lieten dit alles uiteraard niet over zich heen gaan. Ds. Preusser richtte zich op 25 december 1822 tot Kerens om hem duidelijk te maken dat gemaakte toezeggingen van de roomsen niet werden nagekomen.⁹ Een en ander in tegenspraak met de door hen op 10 juni afgelegde geruststellende verklaring *'dass bei dein Aufrichten einer Gallerie die Orgel und mithin auch was dazu gehort unangestastet bleiben würde'*. Hij vroeg de commissaris ervoor te zorgen dat alles in de oorspronkelijke toestand zou worden teruggebracht.¹⁰ Hij gunde Kerens nauwelijks de tijd om er op te reageren, want al op 3 januari 1823 ging hij in hoger beroep bij gouverneur De Brouckère met de klacht *'dat de Heeren bestuurders van de roomsch katholieke kerkenraad op eene ongehoorde wijze de gerechtigheid onzer gemeente verweldigen'*, en of hij daaraan op onmiskenbare wijze paal en perk wilde stellen en hen *'tot onthouding aller geweldadigheden van dezen aard voor het toekomstende zeer ernstlijk te willen vermanen'*.¹¹

Het interieur van de St. Pancratiuskerk.

Stadsarchief Heerlen fotocoll.nr. 11966

De gouverneur richtte inderdaad op 23 januari een ernstig vermaan aan de roomse kerkmeesters en liet tevens weten dat hij persoonlijk naar Heerlen zou komen om zich met hen, de pastoor en andere betrokkenen te beraden over de ontstane situatie.¹² Hij riep hen daarvoor op 4 februari in de vergaderzaal van de gemeente bijeen. Hoe deze besprekingen verlopen zijn en wie er allemaal aan deel hadden, onttrekt zich aan de waarneming bij gebrek aan notulen. Vermoedelijk kwamen al de inconveniënten van het simultaneum, die in Heerlen al zo lang de wederzijdse verhoudingen tussen roomsen en protestanten vergiftigden, uitvoerig ter sprake en kwam opnieuw de beëindiging van het simultaneum als de enige reële oplossing in het vizier.

Een aanwijzing in die richting vormt het

verslag van een zitting van de gemeenteraad, die op 12 maart 1823 plaatsvond onder voorzitterschap van commissaris Kerens.¹³ Bij die gelegenheid werd een missive van de hervormde kerkenraad besproken waarin duidelijk werd gemaakt dat beide partijen onbepaald de beschikking wensten te krijgen over een eigen kerkgebouw en de hervormde gemeente zich bereid verklaarde tegen een schadeloosstelling van fl. 3000,- afstand te doen van haar rechten op de gemeenschappelijke kerk. Dit bedrag was duidelijk bedongen als substantiële bijdrage om de bouw van een eigen kerk mogelijk te maken.

Het verslag van de gemeenteraadszitting maakt duidelijk dat de gemeenteraad *'na rijpelijke overweging en de belangen van de gemeentenaren in het oog gehouden te hebben, welke geene hoegenaamde belastingen leiden*

kunnen' tot de bevinding was gekomen niet verder te kunnen gaan dan een bedrag van fl. 1000,- te voteren, en dat dit bedrag genomen zou worden uit de *'allereerste gelden, die vanwege Frankrijk, Rusland of Pruisen, waarvan de gemeente te goed heeft, gelijkwideerd en betaald worden'*.¹⁴ Dat was uiteraard een wissel op de toekomst, want de vordering op genoemde landen dateerde nog uit de jaren van de overgang van het Franse naar het Hollandse bewind.¹⁵ Met dit vooruitzicht zou dan op de hervormden de verplichting komen te rusten, dat zij een jaar nadat hun dit bedrag zou zijn uitbetaald, de gemeenschappelijke kerk moesten verlaten hebben.

Toen dit aan de hervormde kerkenraad was meegedeeld, kwam deze in een vergadering van 21 april tot de slotsom dat het toegezegde bedrag ten enen male ontoereikend was om, zoals het heette, *'het gestelde doel te bereiken'*.¹⁶ De conclusie was dan ook dat men afzag van de afstand van het kerkgebouw ten gunste van de roomsen en een overeenkomst dienaangaande niet meer tot de mogelijkheden rekende. Met het vooruitzicht om nog voor onbepaalde tijd met de roomsen samen te moeten kerken drong de kerkenraad er met alle klem bij Kerens op aan om de eis tot herschikking van de banken in de kerk te ondersteunen, omdat de hervormden tijdens hun diensten al te veel hinder van de bestaande situatie ondervonden.¹⁷ De kerkenraad achtte het bovendien vanzelfsprekend dat de roomse kerkfabriek de kosten voor de aanschaf van een aantal nieuwe banken ten grieve van de hervormden zou dragen. Waarop hij deze eis fundeerde was niet duidelijk. Het lijkt echter alleszins aannemelijk dat dit alsnog bedoeld was als vergoeding van de schade die al zoveel jaren geleden door pastoor Cleven en de zijnen aan de bezittingen van de hervormden in de kerk was aangebracht.¹⁸

Daarmee was de zaak echter niet van de baan. Er volgde een wat kribbige reactie van de gemeenteraad. Toen daarop weer van hervormde kant werd gerepliceerd met de mede-

deling dat de bouw van een eigen kerk de financiële draagkracht van de hervormde gemeente ver te boven ging, gaf de gemeenteraad de wens te kennen nauwkeurig geïnformeerd te worden over wat men zich daarbij voorstelde, en een kostenberekening op tafel te krijgen. De hervormde kerkenraad verklaarde zich daarop bereid een plan tot bouw van een nieuwe kerk te laten uitwerken en een bestek van de daaraan verbonden onkosten te laten opmaken.¹⁹

Toen zij echter onder druk gezet werd om voor de financiering ervan een beroep te doen op de koning zelf, bleef zij pertinent weigeren daartoe over te gaan, wanneer de gemeente en de roomse kerkfabriek niet bereid waren met groter bedragen over de brug te komen. Om langs die weg de afstand van oude rechten op het medegebruik van de Pancratiuskerk te honoreren. Gedurende enkele maanden bleven beide partijen onwrikbaar op hun standpunten staan. Toen daarmee alle uitzicht op een minnelijke schikking verdween, besloten pastoor Van der Heijden en zijn kerkfabriek zich in februari 1824 zelf met een rekest tot de koning te wenden.²⁰

Een rekest aan koning Willem I

Na een uitvoerige uiteenzetting van al de ellende die het simultaneum voor een zo uitgebreide parochie met zoveel duizenden parochianen had teweeggebracht, volgde een relaas van de tot dan toe vruchteloos gebleven pogingen om tot een overeenkomst te komen. Uitdrukkelijk werd verklaard dat het toegezegde bedrag van fl. 1000,- de uiterste grens vormde, omdat dit bedrag de draagkracht zowel van de gemeente als van de kerkfabriek te boven ging en de betrokkenen zich genoodzaakt zouden zien het geld van elders te betrekken. Er viel bijgevolg niet te denken aan een inwilliging van de van hervormde zijde onwrikbaar volgehouden claim op een bedrag van fl. 3000,-. Kennelijk waagden de roomsen het niet voor een zo hoog bedrag een beroep te doen op 's lands kas,

omdat de herinnering aan een eerder gedaan beroep op bijstand nog vers in het geheugen lag.²¹ Zij beperkten zich er toe aan de koning de wens voor te leggen 'dat het Uwe Majesteit behage dit offer van 1000 gld. door de Hervormden te doen aannemen voor afstand van hun regt op onze kerk, waardoor wij onzen godsdienst na welgevallen konden verrigten en beide gezindheden vreedzaam te zamen verkeeren'.

Het geduld van de betrokken partijen zou op een zware proef gesteld worden, omdat voor de zoveelste maal de ambtelijke molens langzaam draaiden en een tijdrovende consultatie op gang werd gezet om voor zaken, die al verschillende malen aan de orde waren geweest, opnieuw alle betrokken instanties hun zegje te laten doen.²² Het enige lichtpunt was dat door het lang uitblijven van ook maar enig antwoord roomsen en protestanten tenslotte de weg naar elkaar wisten te vinden. Een akkoord over de voornaamste geschilpunten van de laatste jaren was het resultaat van de besprekingen tussen beide partijen.

Analyse van dit akkoord

Het akkoord werd op 25 mei 1824 ondertekend.²³ Omdat hiermee voor het eerst in de bewogen geschiedenis van het simultaneum tussen roomsen en protestanten een veelomvattend akkoord werd afgesloten, laat ik de tekst er van in zijn geheel hier volgen. Deze luidt als volgt:

Heden den vijf en twintigsten dag Mei achttien honderd vier en twintig hebben de ondergeteekenden

1. Den wel eerwaarde Heer Lodewijk Preusser, predikant, de Heeren Cornelis Nolens, ouderling,²⁴ Adriaan Hendrik van Slijpe en Johan Willem Daniël Smeets, beide leden van de hervormde gemeente van Heerlen en stipulerende onder hunne personeele verantwoordelijkheid voor en in naam van de geheelheid der hervormde gemeente van Heerlen, ter eenre en

2. den wel eerwaarde Heer Johan Christiaan Vanderheiden, pastoor, de Heeren Peter Joseph

Dautzenberg, Mathis Reijnardts, Arnold Jaegers, Johan Willem Lintjens, Nicolaas Kaufmann en Peter Hendrik Joosten, alle leden van den raad der fabriek van de roomsch-katholieke kerk van Heerlen en stipulerende onder hunne personeele verantwoordelijkheid voor de roomsch-katholieke gemeente van Heerlen, ter andere zijde, hebben het volgende contract omtrent het uitoeffenen of bestaande simultaneum der beide erendiensten in een en dezelve kerk te Heerlen en in dezelve voor-vindelijke meubelen gemaakt, te weten:

Artikel een.

*De contractanten ter andere zijde voor de Roomsch-Katholieken erkennen en bekennen plegtiglijk, dat den orgel in zelve kerk den vollen eigendom is van de hervormde gemeente en ook blijft.*²⁵

Artikel twee.

De contractanten ter eenre zijde voor de Hervormden erkennen en bekennen plegtiglijk, dat het nieuw gebouwde oxaal in zelve kerk den vollen eigendom is van de Roomsch-Katholieken en ook blijft.

Artikel drie.

*De Roomsch-Katholieken zullen voortaan na de bestaande pachting het vrije gebruik van den orgel hebben buiten den dienst van de Hervormden voor eene jaarlijksche pacht van tien nederlandsche guldens, zoo lang het simultaneum duurt, en aan de Hervormden den vrijen toegang onontgeldelijk was, tot en op het oxaal ten allen tijden, en voor den geval de Roomsch-Katholieken geen gebruik maakten van den orgel, zoo verklaren de contractanten ter andere zijde plegtiglijk van zorg te dragen en zich verantwoordelijk te houden voor alle wilkeurelijke schaden aan den orgel door andere toe te voegen, en de hervormden te leveren den vrijen toegang na den orgel op het oxaal.*²⁶

Artikel vier.

De Roomsch-Katholieken doen afstand van zes knielbanken op die wijze, dat hetzij onder of boven naast de bestaande bank van de Hervormden een of meerder diergelijke banken als nu den hervormden kerkenraad heeft op de plaats te stellen, in dier voegen, dat de Her-

*vormden, aldaar zittende, het aangezicht na den predikstoel hebben; deze banken kunnen ook gebruikt worden door de Roomsch-Katholieken gedurende hunnen dienst.*²⁷

Artikel vijf.

De banken in voorstaande artikel aangehaald zullen worden gemaakt en onderhouden door de Hervormden, en het oxaal gemaakt als ook eene bekwame trap daartoe en onderhouden door de Roomsch-Katholieken, nothans zullen alle hoegenaamde herstellingen en stemming van den orgel en toegehoor door de Roomsch-Katholieken en Hervormden een ieder voor de helft gedragen worden.

Artikel zes.

In den geval, dat er eene scheiding van de Hervormden en Roomsch-Katholieken in de kerk voorkomt, alsdan nemen de Hervormden uit dezelve mede als hun eigendom den orgel en banken.

Artikel zeven.

De Roomsch-Katholieken kunnen geen vergoeding vragen voor uit eigen magt gedane herstellingen en onderhoud aan de kerk gedaan.

Artikel acht.

Het tegenwoordig contract is van stonden aan in kracht en werking, zonder nader hoegenaamd ratificatie, en een ieder der partijen personeel verantwoordelijk.

Gedaan en opgemaakt in dubbele ininute te Heerlen dato als boven.

Met dit akkoord was in ieder geval een basis verkregen om in de gegeven omstandigheden het simultaneum op een redelijke manier te doen functioneren. Zoals echter uit de overeenkomst zelf blijkt, bleef men er van beide zijden rekening mee houden dat het hele instituut binnen afzienbare tijd tot het verleden zou gaan behoren. In het bijzonder in art. 6 werd uitdrukkelijk in die mogelijkheid voorzien.

In de loop van augustus 1825 kwamen inderdaad nieuwe voorstellen in die richting uit de bus. Op aandrang van de gouverneur van de provincie besloot de gemeenteraad van Heer-

len tijdens een zitting van 4 augustus het toegezegde bedrag tot uitkoop van de hervormden te verhogen van fl. 1000,- tot fl. 1500,-.²⁸ Men voorzag mogelijkheden om dit bedrag in twee termijnen over de jaren 1826 en 1827 te betalen, hoofdzakelijk uit de opbrengst van gemeentegronnen. Mocht dit aanbod van hervormde zijde worden aangenomen, dan zouden zij per 1 januari 1828 de kerk moeten ont-ruimen.

Het resultaat van dit beraad werd door de gouverneur neergelegd in een uitvoerig rapport dat hij op 20 augustus naar de autoriteiten in Den Haag opstuurde.²⁹ Hij deed meer en voegde er de bevindingen aan toe die hij na overleg met verschillende instanties had opgedaan. De kosten voor een eigen kerk voor de hervormden in Heerlen moesten zeker geraamd worden op zesduizend gulden. Daarvoor was slechts een bedrag van vijftienghonderd beschikbaar. De hervormde gemeente zelf was bereid op te komen voor duizend gulden, terwijl van roomse zijde en de burgerlijke gemeente de toezegging was verkregen dat zij konden instaan voor respectievelijk duizend en vijfhonderd gulden. Omdat hij van het college van toezicht op de financiële administratie van protestantse gemeenten in Maastricht toezegging had gekregen dat vanuit die hoek nog wel iets te verwachten was, hield hij het voor een verantwoorde zaak, de koning om een subsidie van drieduizend te kunnen verzoeken.

Jammer genoeg vonden deze adviezen in Den Haag onvoldoende ondersteuning. Pallandt van Keppel plaatste zich op het standpunt dat het bedrag bij eventuele inwilliging van het verzoek op de begroting van zijn ambtgenoot van Rooms-Katholieke Eredienst geplaatst diende te worden.³⁰ Dit omdat het moest dienen ter ondersteuning van een duidelijk katholiek belang.³¹ Goubau wenste op zijn beurt daarvan niet te horen.³²

'Aanmerkende dat de R.C. gemeente het uitsluitend gebruik der kerk met hare aangebode-ne gift zoude betalen, terwijl het voorzien in

Koning Willem I ontving in februari 1824 een rekest van pastoor Van der Heijden. In mei van dat jaar werd een akkoord over het simultaneum ondertekend.

eene kerk voor de protestanten vreemd was aan zijn departement.³³ Terwijl Goubau van zijn kant de zaak zelf van harte ondersteunde, liet zijn collega eens te meer de bedenking horen dat een tegemoetkoming aan deze voorstellen ook elders weerklank zou kunnen gaan vinden en op die manier 's lands schatkist te zwaar zou belasten.³⁴

Hij liet er de volgende principiële overwegingen direct op volgen:

'Daarenboven moet hij rondelijk verklaren, voor zoo ver zijn departement betreft, geen belang te stellen in de opheffing der simultanea, welke reeds van ouds hebben bestaan, en bevorens bij onderlinge inschikkelijkheid geen zeer gewigtig bezwaar schenen op te leveren,

maar integendeel een punt van aanraking en gemeenschap vormden, bevorderlijk voor de harmonie van de belijders der twee gezindheden. De ondergeteekende twijfelt zelfs of niet de opheffing der bestaande simultanea de harmonie zoude kunnen verminderen, terwijl daardoor gemeenschappelijke belangen verbroken worden en de verwijdering tusschen de ingezetenen meer in het oog loopen.'

In het licht van al de ellende die het simultaneum in zijn reeds lange geschiedenis, in het bijzonder in Heerlen, teweeg had gebracht, neemt men slechts met stomme verbazing kennis van dit soort overwegingen. Het valt echter gemakkelijk te begrijpen dat op grond van dit soort adviezen Zijne Majesteit per KB van 21 april 1826 negatief beschikte over de ingediende verzoeken van de parochie Heerlen.³⁵ Deze keer werden de roomsen niet in het onzekere gelaten, want onder dagtekening van dezelfde 21 april kregen zij van het Staatssecretariaat de mededeling 'dat in derzelve verzoek niet kan worden getreden'.

Heilloze ruzie om een nieuwe klok

Een heilloos conflict over het gebruik van een nieuwe klok, uiterekend in de laatste jaren van het simultaneum in Heerlen, biedt een schrijnend beeld dat duidelijk doet uitkomen hoever de twee religieuze gemeenschappen, die door dat simultaneum op elkaar waren aangewezen, van elkaar verwijderd waren gebleven. Dat conflict ging over een nieuwe klok. Om te beginnen een terugblik.

De Sint Pancratius was tot aan de Franse tijd uitgerust met een viertal klokken, die in het gemeenschapsleven van Heerlen een grote rol speelden. De Fransen hadden er omwille van de wapenfabricage drie van de vier uit de toren gehaald, ze aan stukken geslagen en een deel van het materiaal weggevoerd.³⁶ Een restant was blijven liggen en dit zou een heel speciale rol gaan vervullen.

Nadat in 1826 de toren een grote onderhoudsbeurt had gekregen, achtten de room-

sen het ogenblik gekomen om met gemeenschappelijke inspanning de aanschaf van een tweede klok te financieren.³⁷ De kerkfabriek beschikte niet over voldoende middelen en daarom werd besloten een intekenlijst te openen en van het resultaat daarvan de beslissing afhankelijk te stellen.³⁸ Het resultaat van de inzameling was alleszins bevredigend en op 28 juni 1827 werd een akte ondertekend waarin de vervaardiging van een luidklok 'van omtrent 608 nederlandsche ponden' gegund werd aan een klokkengieter in het Franse Romain-sur-Meuse [Haute Marne].³⁹ Deze klokkenmaker verplichtte zich tot de levering van de klok binnen een maand. Overeengekomen werd dat de ruim 140 pond materiaal dat afkomstig was van de stukgeslagen klokken en in Heerlen bewaard was gebleven, in de nieuwe klok zou worden verwerkt. Dat zou een mindering op de prijs teweegbrengen.

Van het begin af aan had vastgestaan dat de nieuwe klok exclusief ten gerieve van de roomsen gebruikt zou gaan worden. De kerkfabriek had er dan ook zorgvuldig voor gewaakt dat er op de lijst van intekenaren geen protestanten zouden komen. Daarmee moest verhinderd worden dat zij een claim konden gaan hanteren om ook de klok te mogen gebruiken. Het moest en zou een puur roomse aangelegenheid blijven. Het gelui van de nieuwe klok zou mede gaan dienen om de roomse diensten duidelijker te markeren.⁴⁰

Wat men had willen verhinderen gebeurde toch. De klok was nauwelijks afgeleverd en in gebruik genomen of de jaloezie van alles wat protestants was, was gaande gemaakt. Op 26 september richtte de hervormde kerkenraad een verzoek tot pastoor Van der Heijden om ook van de klok gebruik te mogen maken.⁴¹ Deze had zijn antwoord gauw klaar. Reeds de volgende dag liet hij weten dat het nee was en bleef.

De kerkenraad liet het er niet bij zitten en stuurde op 12 oktober een tweede rekest, nu aan de gouverneur, om zich erover te beklagen dat men van roomse zijde aan de pro-

testanten het gebruik van de klok ontzegde. Dat zou volkomen in strijd zijn met het beginsel dat aan het simultaneum ten grondslag lag en waarmee zelfs de hele onderneming in botsing was gekomen. Het sprak immers vanzelf, zo betoogde men, *'dat de gemeente van de protestantsche eerdienst gelijke regten heeft met die van de roomsch katholieke eerdienst, en dat bij alle veranderingen in den uiterlijken Godsdienst de kerkenraad van de eene gemeente den kerkenraad van de anderen gemeente moet kennen en met denzelven raadplegen'*.

Het rekest werd beantwoord met een opdracht aan de burgemeester van Heerlen om het geschil tussen de twee partijen uit de weg te ruimen.⁴² Dat leek misschien in de ogen van de opdrachtgever een eenvoudige zaak, dat was het echter in feite beslist niet. Het werd een slepende affaire, waarbij partijen lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan. Zij legden daarbij grote vindrijkheid aan de dag, waarbij soms pietluttigheden, dan weer aperte pesterijen een rol speelden. Op 29 februari 1828 stelde commissaris Kerens het roomse kerkbestuur in kennis van een protestantse stellingname, waarin getracht werd aan te tonen, hoe ongegrond de weigering van katholieke zijde was.⁴³ De nieuwe klok was immers gedeeltelijk vervaardigd uit het materiaal van een oude klok, die ook de protestanten altijd gebruikt hadden. Het was nog maar een kleine stap om daaruit ook eigendomsrechten af te leiden. Zo hard wisten de protestanten het vooralsnog niet te spelen. Zij verklaarden zich alsnog bereid een evenredig deel van de kosten te dragen, dat desgewenst ook in de vorm van een jaarlijks te betalen schadeloosstelling voor het gebruik ervan zou kunnen gebeuren, precies volgens de manier waarop de roomsen tegen een jaarlijkse retributie van het orgel gebruik konden maken.

Het antwoord van het roomse kerkbestuur op 7 maart 1828 was een principiële aantasting van de uitgangspunten van de andere partij.⁴⁴ Er kon geen sprake zijn van gelijkbe-

rechtiging *'wjl ingevolge artikel 12 van het Concordaat van 1801, staande in verband met artikel 46 der organieke artikelen bij besluit van 26 messidor des jaars 9 der voorhene fransche tijdrekening, daaromtrent vastgesteld, de kerk den exclusiven eigendom der Roomsch katholieken is; waaruit volgt, dat de Protestanten slechts in dezelve getollereerd zijn'*.⁴⁵ Het gedane aanbod moest worden afgewezen, omdat het kerkbestuur zich anders *'den haat van hunne geheele gemeente over den hals [zou] trekken, waaromtrent zich reeds verscheidene inwoners tegen den kerkraad geuit hebben'*.

Grootmoedig deed men het aanbod een vergoeding te willen geven voor het gebruik van het aan de protestanten toebehorende deel van de oude klok, op voorwaarde echter dat *'de Protestanten hun regt van eigendom kunnen bewijzen op het door hun voorgegeven verbruikt stof der klok, die in den franschen tijd aan stukken geslagen is'*. Niet zonder leedvermaak zal men daarbij wel gedacht hebben dat het moeilijk zo niet onmogelijk zou zijn dit bewijs te leveren.

Ongeacht het gebrek aan uitzicht op een overeenkomst, of juist te meer daardoor geprikkeld, bleef de hervormde kerkenraad de provinciale autoriteiten bestoken met ongemeen felle aandrang. In een nieuwe stellingname van 30 april gaf men te kennen op het stuk van beginselen niet te kunnen en te mogen wijken.⁴⁶ *'Hoezeer wij wenschen met onze christelijke medebroeders, de Roomsch Katholieke inwoners dezer gemeente, in vrede en eendragt te leven, hoe vele bewijzen wij hun bij voorkomende gelegenheden van onze verdraagzaamheid gegeven hebben, zoo zijn wij echter van gevoelen, dat ons gewigtig dienstwerk niet toelaat, dat de regten en de vrijheid van onze gemeente door de onverdraagzaamheid der Roomsch Katholieken vernietigd en versplinterd worden'*. Het was een hele stap om dit afhankelijk te stellen van het gebruik van de nieuwe klok, maar zonder enige reserve gebeurde dat, nu met het onverholen dreigement aan de gouverneur van de provincie, dat men er

niet voor zou terugschrikken zo nodig een beroep te doen op 'een hoger bestuur'.

Het heeft de provinciale autoriteiten beslist niet aan ijver ontbroken. Dan weer was het de gouverneur in hoogsteigen persoon, dan weer waren het de GS, die zich voor de zaak inzetten, verschillende malen ook door middel van hun afgevaardigden om zo tussen de partijen ter plaatse te kunnen bemiddelen, waarbij ook voor de zoveelste maal de districtscommissaris zich niet onbetuigd liet. Het werd een litanie zonder einde, waarvan de geledingen werden gevormd door hele reeksen interventies van de twee kerkbesturen en de gemeenteraad van Heerlen. Na talloze vruchteloze pogingen en na beide partijen tot in den treure aanhoord te hebben, trachtten GS door een resolutie van 29 oktober 1829 aan beide partijen een beslissing op te leggen waarvan geacht kon worden dat zij aan hun belangen voldoende recht deed.⁴⁷ De dispositie berustte op een rapportage die samengesteld was op basis van de bevindingen van twee afgevaardigden van GS, de heren Petit en Schmalhausen, de een rooms, de ander protestant, die geruime tijd in Heerlen hadden vertoefd en naar alle kanten overlegd om tot een acceptabele formule te komen.

Het zou voor de zoveelste keer een misrekening blijken te zijn. De dispositie voorzag, naar het zich liet aanzien, nochtans in alle mogelijkheden. In art.1 werd vastgelegd dat de roomsen bij het uitblijven van een definitieve regeling een door deskundigen te berekenen bedrag zouden moeten betalen voor het 'protestantse' deel van de klokkenspijs, dat op 50 Nederlandse ponden werd geschat. Om een akkoord dichterbij te brengen, was tegemoetgekomen aan de roomse eis dat zij exclusief het recht zouden houden de nieuwe klok te gebruiken zolang de oude klok voor gemeenschappelijk gebruik kon blijven dienen. Aan de protestanten werd niettemin toegezegd dat zij het medegebruik van die klok zouden verwerven, wanneer de oude klok 'vroeg of laat schade mogt lijden en voor kortere of langere tijd onbruikbaar mogt we-

zen'. Hun werd echter tevens het recht toegekend om naar het voorbeeld van de andere partij een eigen klok te doen vervaardigen en in de toren te doen ophangen, die dan ook exclusief door hen gebruikt kon worden. Mocht dit inderdaad gebeuren, dan verviel de vorige bepaling.

Daarmee leken beide partijen volkomen quitte. De klad kwam er echter weer in toen ook aan andere wensen van de protestanten tegemoet werd gekomen. Dezen hadden inmiddels een nieuwe bank laten vervaardigen naar het model van de twee andere, die de gemeente al in de kerk ter beschikking had staan. Om aan de bank een geëigende plaats te verschaffen, werd door de dispositie vastgelegd dat aan de protestanten een algehele herschikking van de banken, werd gegund. Om deze verregaande tegemoetkoming weer acceptabel te maken voor de roomsen, werd hun het recht verleend om tijdens hun diensten ook van deze nieuwe bank gebruik te maken.

Juist deze laatste concessies aan de protestanten zetten de hele zaak weer op losse schroeven. De onderhandelaars hadden dit kunnen verwachten. Op 26 november 1829 deed het roomse kerkbestuur een scherp protest uitgaan tegen de resolutie van GS.⁴⁸ Hun bezwaren vormden een samenvatting van wat van roomse zijde reeds op 19 oktober ten overstaan van de geestelijke vaders van de dispositie mondeling te berde was gebracht.⁴⁹ Zelfs de betrekkelijk kleine concessie betreffende een eventueel medegebruik van de bewuste klok kwam nu te vervallen, omdat zij in strijd werd geacht met het eigendomsrecht dat alleen aan de katholieke partij toekwam. De verplaatsing van de banken werd afgewezen, omdat dit binnen de kerk alleen maar 'onregelmatigheid en wanorde' teweeg zou brengen. Deze stellingname werd zelfs met een aan het protest toegevoegde tekening gestaafd. De hele symmetrie zou worden verstoord wanneer de drie banken van de protestanten op één rij tegenover de preekstoel geplaatst zouden worden en de verplaatsing

van een heel stoelenblok en een van de biechtstoelen noodzakelijk zou maken. Daaraan wenste men geen medewerking te verlenen. Het kerkbestuur verklaarde zelfs onmiddellijk te zullen opstappen als een en ander door zou gaan, om daarmee duidelijk te maken dat het geen verantwoordelijkheid wenste te dragen voor tumult en oproer in de gemeente, die onherroepelijk zouden gaan volgen.

Het bleek in de daaropvolgende maanden onmogelijk partijen tot overeenstemming te brengen. Het waren GS zelf die tenslotte ten einde raad op 17 juni 1830 beroep aantekenden op de nieuwe Directeur-Generaal voor RK Eredienst, baron De Pélichy.⁵⁰ De meest zinnige gedachte die zij in een uitvoerig rapport neerlegden, was ongetwijfeld de constatering 'dat eene verandering in den bestaanden staat van zaken, als namelijk de uitoefening van den protestantschen eeredienst in een daartoe uitsluitend bestemd gebouw hoogst wenschelyk zoude zyn om de goede verstand-

houding tusschen de godsdienstige gemeenten te doen herleven en by voortduuring te bewaren'. In de hoop dat De Pélichy in deze belangrijke aangelegenheid een uitweg zou weten te vinden uit de ontstane impasse, legden zij een indrukwekkende lijst van niet minder dan 27 officiële stukken over om zich voldoende in de materie te kunnen verdiepen. Niet onvermeld bleef dat reeds in 1626 'van de zyde des belanghebbenden pogingen gedaan [waren], ten einde eene afzonderlyke kerk voor de hervormden te helpen daarstellen'.

Het was duidelijk dat GS de overtuiging waren toegedaan dat het ogenblik gekomen was om aan deze wensen tegemoet te komen. De tijd leek er rijp voor. Wie kon toen ook maar vermoeden dat slechts enkele maanden later het antwoord in die richting zou komen, zij het eveneens op een toen niet te verwachten manier. Het einde van het simultaneum in Heerlen was op het ogenblik dat dit omvangrijke dossier naar het departement werd gezonden, zeer nabij.

Noten:

1. W.B.J. MUNIER, 'Een mislukte poging tot beëindiging van het simultaneum in de Pancratiuskerk in 1820-1821', in: *LvH* 54 [2004], 1-13.

2. De bedoelde brief met enkele begeleidende stukken over de bouwplannen in: RALM, Provinciaal Archief [PA], inv.nr. 3396 bij het besluit van GS van 24 juli 1822.

3. SA Heerlen, archief hervormde gemeente Heerlen [HGH], Notulen kerkenraad, inv.nr. 3 [1770-1874] onder 10 april 1822; via Kerens kwamen deze klachten op 19 april bij de roomse kerkfabriek, die daarop reageerde, ASPH, inv.nr. 38 correspondentienr. 32; Kerens zelf achtte ze net ontvankelijk, niet vermoedend welke pesterijen men later in petto zou hebben.

4. SA Heerlen, archief HGH gemeente, inv.nr. 7, ingekomen stukken met minuten van uitgaande over 1796-1923. Over het optreden van pastoor Cleven [1806-1816] zie mijn bijdrage in *LvH* 30 [1980] nr. 3, 53-57 en nr. 4, 83-85; hij was in onmin geraakt met de kerkfabriek, die daarna slecht functioneerde.

5. Zie daarover de onder noot 1 genoemde bijdrage.

6. Bedoeld is het concordaat tussen paus Pius VII en Napoleon, dat daarmee een ommekeer in de religieuze verhoudingen ook in Heerlen teweegbracht.

7. Zie de onder noot 2 genoemde verwijzing.

8. Deze preekstoel stond in die tijd midden in het schip van de kerk.

9. Predikant van 1808 tot aan zijn dood in 1847.

10. SA Heerlen, ASPH inv.nr. correspondentie kerkfabriek onder nr. 47.

11. T.a.p. onder nr. 48.

12. T.a.p. onder nr. 49.

13. SA Heerlen, Register raadsverslagen 30 maart 1818-1 september 1830 onder genoemde datum. Naar deze bundel zal in de hier volgende betreffende raadsbesluiten niet telkens opnieuw verwezen worden.

14. Eerst in de loop van 1824 kwamen gelden vanuit Frankrijk ter beschikking. Deze moesten echter volgens aanwijzingen van de gouverneur van 3 sept. 1824/36 vooral het onderwijs in Heerlen ten goede

komen; RALM, PA inv.nr. 1106 verbalen gouverneur.

15. Over deze beweging periode informeerde uitvoerig P.J.H. UBACHS, 'De Nedermaas niemandsland [1814-1815]', in: *PSHAL* 100 [1964], 149-226.

16. SA Heerlen, archief HGH gemeente, Notulen kerkenraad, inv.nr. 3 onder genoemde datum.

17. Deze stonden immers alle naar het altaar gericht, hetgeen aanleiding gaf tot veel gesjouw voor het begin van de hervormde diensten.

18. Onder veel misbaar had deze in 1814 met de hulp van enkele getrouwen het meubilair van de hervormde gemeente kort en klein geslagen met meshaken – zijn gewijde handen mochten immer door aanraking niet bezoedeld worden – uit de kerk verwijderd.

19. SA Heerlen, archief HGH gemeente, Notulen kerkenraad, inv.nr. 3 onder 3 mei en 1 augustus 1823.

20. Zie dit rekest en de bijbehorende stukken in het dossier bij het KB van 21 april 1826/129 in: NA, archief Staatssecretariaat, inv.nr. 2474.

21. Zie daarover het in noot 1 genoemde artikel, waarin uitvoerig over de behandeling van een KB wordt ingelicht.

22. Zie daarover de mededeling onder noot 20.

23. SA Heerlen, ASPH inv.nr. 31, Correspondentie kerkfabriek 1616-1836, onder nr. 24.

24. Ik zie af van aantekeningen bij de hier en hierna genoemde personen.

25. Ondanks dit artikel zou de overdracht van het orgel bij de liquidatie van het simultaneum in 1837 met de nodige problemen gepaard gaan.

26. Dit vormt de bekrachtiging van een op 26 augustus 1817 gesloten overeenkomst, waarvan de tekst te vinden is in: SA Heerlen, ASPH inv.nr. 31, onder nr. 3. Volgens deze overeenkomst zou dit bedrag met ingang van 1 januari 1818 jaarlijks betaald worden als tegenprestatie voor het officieel toen toegestane gebruik van het orgel.

27. Het zou de Hervormden natuurlijk om de zitbanken te doen zijn geweest.

28. SA Heerlen, Registerraadsverslagen onder genoemde datum.

29. NA, archief SS inv.nr. 2474 onder de stukken bij KB 21 april 1826/129.

30. Frederik Willem Pallandt van Keppel; over deze functionaris zie: NNWB IX, Leiden 1933, 748-749 [Ramaer].

31. NA, archief HED inv.nr. 215, exh. 4-2-1826/10.

32. Zijn volledige naam luidt: M.J.F.G. Goubau d'Hovorst [1757-1836]; zie voor biografische gegevens: NNWB 8, Leiden 1930, 626-627 [Ramaer].

33. NA, archief RK Eredienst inv.nr. 202, exh. 11-2-1826/16.

34. Goubau minimaliseerde het door zijn ambtgenoot gevreesde sneeuwbaaleffect met op te merken

'dewijl, indien ik mij juist herinner, het getal van dergelijke simultanea en diensvolgens de deswegen te doene uitgaven zeer onaanzienlijk zijn'. Hij liet kennelijk na deze algemene opmerking met het hem ten dienste staande materiaal in zijn eigen archief te onderbouwen.

35. Zie onder noot 20.

36. Bijzonderheden over deze klokkenroof in mijn bijdrage: 'Over klokken en klokgelui in en rond Meerssen in de 17de en 18de eeuw', in: *Jaarboek Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* [2003], 227-244, vooral 239 vv.

37. Een verslag over de bouwactiviteiten van 24-12-1827 maakt melding van: dit overgebleven materiaal, SA Heerlen, ASPH inv.nr. 32, nr. 420.

38. De intekenlijst bevindt zich onder nr. 41 in genoemd archief. De lijst geeft 208 intekenaren, waaronder als eerste pastoor Van der Heijden, die tekende voor 50 gulden.

39. De naam van de klokkenmaker was Jean B. Nicolas Gaulard; vermeld wordt dat hij een broer had die in Tongeren woonde, en deze heeft mogelijk als contactman gediend.

40. Ik heb al eerder voor Heerlen uiteengezet dat het luiden van de beschikbare klokken een terrein was voor veel conflicten in de simultaankerken, waarover slechts moeizaam overeenkomsten konden worden gesloten; zie mijn bijdrage: 'De luidklokken van de Pancratiuskerk in Heerlen en het klokkensimultaneum omstreeks 1759', in: *LvH* 17 [1987], 53-70 en 89-102.

41. SA Heerlen, ASPH, inv.nr. 12 uitgaande stukken onder nr. 420; ook het antwoord van pastoor Van der Heijden en ook de hierna vermelde reactie van de kerkenraad zijn daar te vinden.

42. De opdracht werd op 15 oktober 1827 doorgegeven door commissaris Kerens en bevindt zich in hetzelfde dossier.

43. De hierop betrekking hebbende stukken bevinden zich alle in: SA Heerlen, ASPH inv.nr. 32, Uitgaande stukken onder nr. 420.

44. SA Heerlen, ASPH inv.nr. 32, onder nr. 420.

45. 15 juli 1801; de verwijzing naar art. 46 der organieke artikelen houdt in dat er geen twee cultussen mogen bestaan in een en dezelfde kerk en loochent bijgevolg een beroep op de gelijkberechtiging.

46. SA Heerlen, archief NH gemeente, inv.nr. 3, onder 30 april.

47. RALM, PA inv.nr. 3652, verbalen GS 29-10-1829. La V op basis van een rapport van genoemde afgevaardigden van 23 oktober 1829.

48. SA Heerlen, ASPH inv.nr. 32, onder nr. 420.

49. SA Heerlen, ASPH inv.nr. 30.

50. NA, archief RKE, inv.nr. 394, verbalen GS 17-6-1830, La R.

Periodieke bevruchting

DOOR MARTIN VAN DER WIJST

Een artikel in de krant, waarin de vraag beantwoord werd, of er in het voorjaar meer kinderen geboren worden, zoals wel eens wordt beweerd, was voor mij aanleiding om een klein historisch onderzoek te doen in de archieven van Heerlen en Amstenrade.

In bedoeld artikel staat; 'Het aantal nieuwgeboren baby's is het hele jaar door constant. Dat is altijd zo geweest'.¹ Wetenschappers zoals Liesbeth Sterck van de afdeling Gedragsbiologie van de universiteit Utrecht zeggen, dat seizoensgebonden geboorte alleen zinvol is voor bepaalde diersoorten, bijvoorbeeld vogels en schapen, die dan ook alleen jongen verwekken in de periode van het jaar dat er voldoende geschikt voedsel is. Ze concluderen daaruit, dat dit voor mensen anders is en dat, omdat het een 'apen-trekje' is, zulks vroeger niet anders was. De directeur van de stichting Perinatale Registratie, Ger de Vinter, bevestigt dat. Zelfs verhalen over geboortepieken negen maanden na Carnaval of na een warme zomer zijn volgens hem fabeltjes. Alleen in

landen waar oorlog of hongersnood was, aldus het krantenartikel, komen wel eens pieken of verschillen voor.

Is het wel waar, vroeg ik me af, dat in alle seizoenen evenveel kinderen geboren worden en werden. Vanwaar dan die verhalen? Was het vroeger misschien toch anders? Ik stelde een onderzoek in met behulp van de 'Alphabetische Tafel' bij de geboorteakten van de voormalige gemeente Amstenrade 1843-1901.² Het betreffen 786 geboorten. Daar niet de datum van de geboorte maar die van de bevruchting/conceptie het belangrijkste en doorslaggevend is [wanneer heeft men er zin in, wanneer komt men er het gemakkelijkste toe?], heb ik per maand van beide 'gebeurtenissen' de aantallen geturfd en hier vermeld. Het resultaat is als volgt.

Amstenrade 1843-1901

Geboorte	Aantallen	Conceptie
februari	83	mei
juli	74	oktober
maart	72	juni
oktober	71	januari
januari	69	april
december	68	maart
november	67	februari
september	66	december
april	64	juli
mei	59	augustus
augustus	53	november
juni	40	september

Het gemiddelde is 65. We zien, dat men in de maand mei [83] meer dan tweemaal zoveel in een geboorte resulterende copulaties aantreft als in september [40]. Daarnaast werden aan de hand van een nog bewaarde desbetreffende lijst van de in 1826 in Heerlen

wonende mannen van 23 jaar en ouder 853 geboortedata onderzocht. De geboorten vielen globaal tussen 1750 en 1800. Van hen was ruim 63% in Heerlen geboren en ruim 30% elders in Limburg.³ Het onderzoeksresultaat was daarbij als volgt.

Heerlen 1750-1800

Geboorte	Aantallen	Conceptie
februari	86	mei
maart	83	juni
oktober	80	januari
november	80	februari
augustus	76	november
mei	74	augustus
december	72	maart
september	69	december
april	67	juli
januari	58	april
juni	57	september
juli	51	oktober

Het gemiddelde is 71. Ook hier een opmerkelijk verschil tussen de topmaanden wat concepties betreft; mei [86] en juni [83] en de slecht scorende maanden september [57] en oktober [51]. Wel zijn er verschillen te constateren tussen Amstenrade en Heerlen, met name de maand oktober, die in Amstenrade bijna bovenaan staat.

Daar in de lijst van 1826 ook beroepen zijn vermeld, kon een aparte staat worden gemaakt van degenen die als landbouwer zijn aangeduid. Dit kan nuttig zijn om de invloed van zware seizoensarbeid eventueel vast te stellen. De 'geboortegolven' waren als volgt bij de [latere] landbouwers, ten getale van 260:

Landbouwers in Heerlen 1750-1800

Geboorte	Aantallen	Conceptie
februari	30	mei
oktober	26	januari
november	25	februari
maart	25	juni
december	24	maart
april	23	juli
mei	21	augustus
augustus	20	november
januari	19	april
september	17	december
juli	17	oktober
juni	13	september

Beide lijsten [Amstenrade en Heerlen] samengesteld geven het volgende resultaat, met een totaal aantal van 1639 personen.

Het gemiddelde is hier 136. Terugkerend naar de allereerste vraag in het krantenartikel of er in het voorjaar meer kinderen worden geboren kan men deze vraag, wat betreft de hier behandelde tijd en streek, met 'ja' beantwoorden voor de maanden februari en maart. Blijft de vraag hoe deze verschillen te verklaren zijn. Waarom zocht men in de maand mei meer toenadering tot elkaar? Naast de opmerking van een van de redactelieden 'in mei legt elk vogeltje een ei' kun-

nen we hier denken aan voorjaarsgevoel, luchtiger kleding, de vastentijd voorbij, minder beddengoed, maar evengoed kan men voor bepaalde maanden denken aan 'lekker warm samen in de bedstede'. Wat de landbouwers betreft zou gedacht kunnen worden aan zwaarte van de veldarbeid, moeheid, geen tijd voor 'iets anders' maar het blijft dikwijls bij speculaties. Alleen de feiten spreken.

Tenslotte: volgens cijfers van het CBS werden in het jaar 2002 in september de meeste kinderen geboren in Nederland namelijk 586 per dag bij een gemiddelde van 554 per dag.⁴ Andere tijden, andere zeden?

Totaal Amstenrade en Heerlen

Geboorte	Aantallen	Conceptie
februari	169	mei
maart	155	juni
oktober	151	januari
november	147	februari
december	140	maart
september	135	december
mei	133	augustus
april	131	juli
augustus	129	november
januari	127	april
juli	125	oktober
juni	97	september

Noten:

1. Limburgs Dagblad 24-4-2004, p. 12.
2. Collectie kopieën in de studiezaal van het Stadsarchief Heerlen.
3. Zie mijn artikel 'De beroepsbevolking van Heerlen omstreeks 1825', in: *LvH* 3 [1981], 64-69.

4. Artikel in het Limburgs Dagblad 30-3-2004. De meeste baby's worden door technisch/menselijk ingrijpen tegenwoordig op dinsdag geboren, gemiddeld 601.

De herkomst van een oude trommel bij de schutterij van Klimmen

DOOR LUC WOLTERS

Schutterij St.-Sebastianus van Klimmen beschikt over een zeer oude trommel. Het is een diepe trom, zoals die vroeger in het leger gebruikt werd om het marstempo mee aan te geven. De Klimmense trom is bovendien een bijzonder exemplaar met een tot dusver onbekend heraldisch wapen erop geschilderd. Aan de hand van enig onderzoek hebben we kunnen achterhalen van wie dit wapen is en wat dit voor de herkomst van de trom betekent. Maar eerst een historische inleiding over de muzikale opluistering bij de schutterijen.

Muziekinstrumenten

De schutterijen doen zich al eeuwenlang vergezellen van muziek. De belangrijkste feesten van de schutterijen zijn niet voor te stellen zonder muzikale opluistering. Tot en met de negentiende eeuw maakten de betreffende muzikanten doorgaans geen deel uit van de schutterij, maar werden ze bij speciale gelegenheden ingehuurd, zoals bij de deelname van de schutterij aan de processie, bij het koningsvogelschieten of de kermis. De muzikanten waren gewoonlijk tamboers, die dikwijls vergezeld werden van een fluitist, genaamd een 'pijper'. De tamboers bespeelden doorgaans een diepe trom, zoals die ook in het leger werd gebruikt. De speellieden werden in veel gevallen vrijgehouden van kosten voor eten en drinken en het was niet ongebruikelijk dat zij een geringe vergoeding ontvingen voor hun diensten. Als ze van elders moesten komen, werd bovendien onderdak voor de muzikanten verzorgd.

De muzikale begeleiding was voor de schutterijen om diverse redenen van belang; enerzijds betoonden de schutters de nodige eerbewondering voor de processie muzikanten had ingehuurd, die het mogelijk

De oude trom van Klimmen met het tot dusver onbekende wapen.

Foto: Luc Wolters

maakten dat de vereniging zich goed kon presenteren in de stoet, anderzijds bevorderde de muziek de gezelligheid na afloop van het optreden.¹ Voor de ontspanningsmuziek tijdens kermissen, vastenavondspelen of bruiloften van voor de 19e eeuw was de trom zelf nooit het voornaamste muziekinstrument, omdat deze enkel de maat gaf en nooit de melodie speelde. Voor het spelen van de wijsjes werd gebruik gemaakt van doedelzak, viool of fluit.

In de loop van de twintigste eeuw kwam er geleidelijk verandering in de muzikale begeleiding van de schutterijen. Liepen er voor de Tweede Wereldoorlog nog slechts één of twee tamboers mee, die vaak al uit de eigen gelederen voortkwamen, na de oorlog ontwikkelde zich dit tot heuse drumbands, waarbij niet alleen het aantal muzikanten danig werd uitgebreid, maar ook de variatie in het gebruik van muziekinstrumenten toenam, zodat thans naast de trommel onder meer ook klaroenen, trompetten of zelfs jachthoorns, sousafoons en fluiten gebruikt worden.²

Diepe trommen bij de schuttersgilden en schutterijen

De diepe trom, die dus ook voor de schuttersoptochten gebruikt werd, is afgeleid van de legertrom. In het leger werd de trom gebruikt om de maat aan te geven, zodat de soldaten zich met gelijke tred voorwaarts begeven. Dergelijke trommen zijn bijvoorbeeld door de infanterie van het Staatse leger gebruikt en later, na 1813, door de Koninklijke Landmacht. Nederlandse legertrommen uit de 17e en 18e eeuw zijn een zeldzaamheid; het Legermuseum in Delft heeft recent een trom verworven en maakt melding slechts weet te hebben van twee andere bewaard gebleven legertrommen van het Staatse leger; een 17e eeuwse trom in Leeds [Verenigd Koninkrijk] en een exemplaar uit 1790 bij het Sint Sebastiaansgilde te Eekeren [België].³

Met name bij de Brabantse schuttersgilden

Koning Christiaan VI, die regeerde van 1730 tot 1746. Hij voerde de 'C6' als beeldmerk op publieke gebouwen en bijvoorbeeld ook op de trommen van het leger.

Foto: Luc Wolters

wordt vandaag de dag nog veel gebruik gemaakt van de diepe trom. Dit hangt ook samen met het tempo, waarin een schutterij of schuttersgilde loopt. Met de adoptie van de trommelkorpsen hebben de Limburgse schutterijen zich het marstempo aangemeten, passend bij hun militaire uniformering en presentatie, terwijl de Brabantse gilden zich doorgaans nog steeds voortbewegen op de maat van de diepe gildetrom; ze marcheren niet, maar ze 'gaan'. De Brabantse schuttersgilden gebruiken nog steeds de diepe trom en laten ook nieuwe trommen vervaardigen ter vervanging of uitbreiding. Het aantal tamboers bij het gilde is echter gewoonlijk beperkt van één tot maximaal drie of vier trommen. Bij de Limburgse schutterijen is de oude gildetrom mettertijd in onbruik geraakt. Desalniettemin zijn er nog op enkele plaatsen dergelijke trommen voorhanden, zoals bij de Broederschap St.-Sebastianus Klimmen.

De trom in Klimmense reglementen

De oude 17e eeuwse schuttersreglementen voor de Klimmense schutterij maken al melding van de rol van de trom bij de activiteiten van de schutterij. Zo wordt in het reglement uit 1640 vermeld dat de 'schutten-mombaer' – in dit geval de kapitein van de schutterij – bij gelegenheid van het koningsvogelschieten zal zorgen voor een trommelslager, die door zijn trom te slaan alle schutters zal doen verzamelen. In het reglement uit 1687 wordt hierover vermeld dat kapitein, koning en schuttemeester voor een trommelslager zouden zorgen, die door het roeren van de trom de schutters verzamelde, waarna de ledenlijst werd afgelezen en gecontroleerd werd of eenieder present was. Op afwezigheid stond een boete. De tamboer trommelde niet alleen, hij fungeerde ook als omroeper. Na het afschieten van de vogel werden de schutters conform het reglement uit 1640 met trommelslag verzameld en werd met de nieuwe koning het dorp ingetrokken en halt gehouden bij een herberg. Zo moest de tamboer aldaar uitroepen

dat geen niet-schutter het moest wagen op kosten van de schutters mee te drinken buiten medeweten van koning of schuttemeesters.

Bij gelegenheid van de processie was de schutterij wederom present met vaandel en trom en speelde de trommelslager een vergelijkbare rol. Na afloop van de processie en daaropvolgende kerkgang verzamelde hij de schutters door de trom te slaan en deelde hen mede dat allen zonder uitzondering ook daags erna present en tijdig in de kerk moesten zijn. Na de processie kregen de kapitein, vaandeldrager, fluitist en tamboer het middagmaal bij de koning thuis. 's Maandags na de processie was er een H. Mis voor de overleden leden, waarbij alle schutters aanwezig moesten zijn. Na afloop werden met vaandel en trom de graven van de overledenen bezocht, die in het afgelopen jaar gestorven waren, waarna met vaandel en trom getrokken werd naar de plaats waar geteerd zou worden, alwaar ter ere van de koning een salvo werd afgevuurd. Uit de zorg voor de goederen blijkt dat de schutterij volgens de reglementen van 1640 en 1687 zelf beschikte over een trom en vaandel. Mocht daar iets aan gerepareerd moeten worden dan zorgde de kapitein op kosten van de schutterij hiervoor en zo nodig werden deze kosten doorberekend aan alle aangesloten leden. In de ledenlijst van 1687 worden vervolgens alle 122 schutters vermeld, waarbij alle functies, van kapitein, luitenant, sergeant, vaandeldrager en secretaris vermeld worden, de tamboer komt er niet in voor.⁴

Op de Klimmense trom is de olifantsorde afgebeeld, die als onderscheiding door de Deense vorsten was ingesteld.

Foto: Luc Wolters

De oude trom

Dat schutterij St.-Sebastianus uit Klimmen over een bijzondere en oude trom beschikt, was al langer bekend. Niet voor niets schreef de bekende inventarisator J.A. Jolles in 1936 dat hij te Klimmen een trom was tegengekomen, of beter nog alleen de ketel van de trom met een van beide banden er nog om, die beschilderd was. Voorzichtig aftastend be-

schrijft hij de schildering als volgt; een *'wapenschild onder kroon, gehouden door twee wildemannen en beladen met een rood monogram, CMC; aanhangend, aan keten (? een riddersorde ?) een olifant met draagstoel (overdekt?) en zwart dekkleed waarop gouden kruis (het geheel zéér onduidelijk)'*.⁵ De trom lag dus uit elkaar en werd niet meer gebruikt. Dat de trom al geruime tijd niet meer in gebruik was blijkt uit een groepsfoto van de schutterij van Klimmen uit 1902 waarop we zien dat de tamboer een andere trom bespeelt. Dus ruim een eeuw geleden werd de trom als zodanig al niet meer gebruikt en was het een curiositeit. In een latere inventarisatie wordt de trom kortweg als volgt omschreven; *'een mooi beschilderde houten trom (ca 1650)'*.⁶

Anno 2004 is de trom in betere staat dan in de jaren dertig van de vorige eeuw. Ze is compleet; het tromlichaam of de ketel met de schildering is gevat in twee hoepels of banden en met touwen enigermate op spanning gebracht. Hiervan is het tromlichaam met de schildering origineel en mogelijk ook de lede-

ren spanners. De hoepels, spankoorden [touwen] en tromvellen zijn van latere datum. Vervolgens de schildering op het tromlichaam. Hierin zien we een wapen met de volgende heraldische elementen; een rood schild met monogram, gedekt door een vorstelijke kroon, tegen een mantel van hermelijn. Onder het wapen hangt een olifant en het schild wordt vastgehouden door twee wildemannen met een woeste baard, een knots en groen gebladerte voor hun edele delen en op hun hoofd. Deze wildemannen, die in meerdere heraldische wapens voorkomen als schildhouders, hebben zelfs hun weg gevonden naar het wapen, dat de schutterij van Klimmen thans voert; dit wordt namelijk vastgehouden door een dergelijk tweetal. Met deze elementen als uitgangspunt begon de zoektocht naar de herkomst van het wapen.

Het Deense koningswapen

De zoektocht naar de persoon of familie aan wie het wapen op de Klimmense trom heeft toebehoord, leidde via het Legermuseum in Delft en de Hoge Raad van Adel in 's Gravenhage naar Denemarken.⁷ Uiteindelijk bleek het hier namelijk te gaan om het Deense koningswapen, of beter gezegd de heraldische voorstelling daarvan. Alle genoemde heraldische elementen, die we boven besproken hebben, komen hier namelijk in voor.

De Deense koningen zijn van oudsher gewend om in hun 'wapenschild' de eerste letter van hun naam en het cijfer van hun erfopvolging te zetten. Zo wordt Frederik IV op zijn wapenschild vermeld als 'F4'. Gewoonlijk wordt bij vorstelijke monogrammen gebruik gemaakt van Romeinse cijfers, maar bij de Deense vorsten was en is het zeer gebruikelijk om de Arabische cijfers te gebruiken. Wat we op de Klimmense trom zien, is in een cartouche de letter-cijfercombinatie 'C6', wat een keer gewoon in de leesbare vorm staat, maar daaroverheen ook nog een keer in gespiegelde vorm; een dubbel monogram

Een gevelsteen met de 'C6' van Christiaan VI in gewone en in gespiegelde vorm met hieronder de olifantsorde. Gemetseld boven de deuringang van het kerkje van het Begijnhof te Ribe [Denemarken].

Foto: Luc Wolters

De wildemannen houden steevast de vorstelijke wapenschilden vast, zoals hier op een doodskist in de Dom van Roskilde [Denemarken], de laatste rustplaats voor alle Deense koningen.

Foto: Luc Wolters

dus. 'C6' is de aanduiding voor de Deense koning Christian VI.

Daar het een koninklijk wapen betreft, is hiermee ook de vorstenkroon en de mantel van hermelijn, die bij rijkswapens gebruikelijk zijn, op de Klimmense trom verklaard. Zowel de kroon als de hermelijnen mantel, maar ook de wildemannen en de olifant maken thans nog deel uit van het nationale wapen van Denemarken.

De hoogste ridderorde van het Deense koningshuis is de olifantenorde. Deze orde was in 1464 ingesteld door koning Christian I en werd door koning Christian V in 1693 van statuten voorzien. Van deze koninklijke Deense huisorde was de koning qualitate qua de grootmeester. De olifantenorde bestaat uit een olifant van goud en email aan een draagketting of aan een lichtblauw lint. De witte olifant met gouden slagstanden is getooid met dekkleden met hierop een kruis bezet met diamanten en op zijn rug torst hij een rijke-

lijk versierd torentje. In de nek van de olifant zit een negroïde drijver met een gouden speer. Op de tromschildering zelf zien we de gesimplificeerde uitvoering hiervan; een witte olifant met een dekkleed, waarop een kruis en op zijn rug een torentje als een draagstoel.⁸

De schildhouders tot slot zijn bij de Deense vorstenwapens steevast wildemannen met baard, knots en gebladerte. Zij houden nu nog steeds het Deense koningswapen vast en ook bij vele andere vorstelijke Deense wapens en bij het nationale wapen van Denemarken zijn de wildemannen te zien als schildhouders.

De trom van koning Christian VI

Op de trom staat dus het wapen van de Deense koning Christian VI. Hij werd geboren in 1699 als zoon van de toen net als koning van Denemarken geïnstalleerde Frederik IV [1671-1730] en Louise hertogin van

De Klimmense trom in close-up, waarbij een van de wildemannen als schildhouder goed te zien is.

Foto: Luc Wolters

Mecklenburg [1667-1721]. Christian VI huwde in 1721 met Magdalena, markgravin van Brandenburg-Kulmbach [1700-1770]. Hij kwam in oktober 1730 na het overlijden van zijn vader op de troon en regeerde tot zijn dood op

6 augustus 1746. Hij heeft tal van bouwwerken doen verrijzen of laten restaureren, waaronder het koninklijk paleis Christiansburg te Kopenhagen. In de ornamenten van de gebouwen die tijdens zijn regering zijn ge-

bouwd of verbouwd, is telkens zijn monogram, de 'C6' te zien. Christian VI stond voorts bekend als een uiterst vroom vorst.⁹

Toen als gevolg van het overlijden van zijn vader Frederik IV op 12 oktober 1730 de regeerperiode van Christian VI startte, moest een aantal dingen gebeuren opdat duidelijk werd dat een nieuwe vorst over Denemarken regeerde. Een van de eerste zaken, die een nieuwe Deense vorst gewoonlijk liet doen, was het vervangen van het beeldmerk van zijn voorganger door dat van hemzelf op alle koninklijke publieke zaken. Dit gebeurde ook met de attributen en trommen van het leger, want daar spreken we met de Klimmense trom over.¹⁰ De trommel in Klimmen is een legertrom, die ofwel bij het aantreden van Christian VI vervaardigd werd ofwel aangepast werd aan het nieuwe beeldmerk van de vorst.

Een dergelijke aanpassing van een bestaande trom kon al gedaan worden door van de schildering op een trom van zijn koninklijke voorganger enkel het cartouche of wapenschild over te schilderen en hierbij het dubbele monogram met de 'F4' van Frederik IV te vervangen door de 'C6' van Christian VI. Voor de datering van de trom weten we dus dat die in ieder geval terug gaat tot 1730, mogelijk zelfs ouder kan zijn.

Dat het tromlichaam van hout is, spreekt voor een 18e eeuwse, mogelijk zelfs 17e eeuwse trom. In de loop van de 18e eeuw stapten de legers doorgaans over van houten naar messing tromlichamen. Röntgenonderzoek zou aldus kunnen opleveren dat er mogelijk oudere verflagen zijn met de monogrammen van eerdere koningen onder het huidige cartouche verborgen gaan.

Hoe een Deense legertrom bij de schutterij van Klimmen terecht is gekomen, blijft een onbeantwoorde vraag. Een eerste veronderstelling zou zijn, dat de trom tijdens een oorlog is buitgemaakt en vervolgens lokaal zijn weg heeft gevonden naar Klimmen. Niet onmogelijk, ware het niet dat Denemarken tussen 1720 en 1801/1807 niet in oorlog is geweest. Dus is de trom niet tijdens een oorlog verloren geraakt of buitgemaakt. Wel heeft het Deens koninklijk leger bij tijd en wijle uitverkoop van militaire attributen gehouden, zowel van wapens als van trommen en andere muziekinstrumenten. Waarschijnlijk dat de trom met het Deense wapen op deze wijze als gevolg van een inkrimping van de legerattributen buiten het Deense leger terecht is gekomen.¹¹ Wellicht is de trom via een opkoper bij een rondreizend muzikant terecht gekomen, van het slag dat tot circa 1900 telkens door de schutterijen werd ingehuurd om de optochten met tromgeroffel of op de fluit te begeleiden. Want het is nog niet zo lang geleden dat de schutterij niet over eigen muzikanten beschikte, laat staan een eigen drumband. Hiervoor werden tot circa een eeuw geleden mensen ingehuurd, die bij gelegenheid van de processies van dorp naar dorp trokken om tegen een geringe vergoeding op hun trommel of fluit te spelen. Of de trom op deze wijze in Klimmen terecht is gekomen, weten we niet. Wel weten we dat het een bijzonderheid is dat schutterij St.-Sebastianus Klimmen over een Deense legertrom uit het begin van de 18e eeuw beschikt, uit 1730 of zelfs eerder, met hierop het wapen van de Deense koning Christian VI.

Noten:

1. E. VAN AUTENBOER, *De kaarten van de schuttersgilden van het Hertogdom Brabant (1300-1800)* deel 1. Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland. Stichting Zuidelijk Historisch Contact [Tilburg, 1993] 358-360.

2. *Limburgs Schutterijdschrift Extra Nummer* [1998] 5-6, 28 en 37. M.J.H. VAN DOOREMOLEN, *Voordat de tamboer de gildetrom kan slaan. Geschiedenis, ontwerp en maken van een gildetrom. St. Catharinagilde tot Blortem en Gestel* [Eindhoven, 1990]. LUC WOLTERS, *St.*

George Simpelveld. *Een verleden van 555 jaar* [Maas-tricht, 1997] 14.

3. HARM STEVENS, 'Dieptrom van de infanterie van het Staatse Leger, 1787', in: *Armamentaria. Jaarboek Legermuseum 2003-2004*, aflevering 38, Legermuseum Delft [2003] 344-347.

4. EMILE BROUWERS, *Duizend jaar Klimmen 968-1968* [Heerlen 1968] 199-202, reglement 1640, artikelen 3, 5, 8, 14, 15, 21 en 26. RALM, LVO, Archief van de drossaard en de luitenant-drossaard van het Land van Valkenburg, Staatse partage, inv. nr. 3949, Reglement 1687, artikelen 4 en 14.

5. J.A. JOLLES, 'De Schuttersgilden en Schutterrijen van Limburg, overzicht van hetgeen nog bestaat', in: *PSHAL*, LXXII [1936] 115.

6. BROUWERS, *Duizend jaar Klimmen*, 198 en foto pag. 196, tamboer links met een kleinere dan de diepe trom.

7. Met dank aan het Legermuseum Armamentarium

in Delft, conservator drs. F. Smits, en aan de Hoge Raad van Adel in 's Gravenhage, secretaris mr. O. Schutte.

8. *Abbildung und Beschreibung aller Ritterorden in Europa* [Augsburg 1792, Reprint Leipzig] 70-72, hierin wordt 1190 als jaar genoemd waarin de Orde van de Witte Olifant gesticht zou zijn. MOGENS BENCARD EN TAGE KAARSTED, *Fra Korsridder til Ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie* [Odense 1993].

9. *Europäische Stammtafeln, neue Folge. Band 1; die deutschen Staaten* [Marburg 1980] Tafel 85. BENITO SCOCOZZA, *Politikens bog om danske monarker* [Kopenhagen 1997/1998] 153-155.

10. Mededeling van de conservator Kay S. Nielsen van het Koninklijk Legermuseum [Tøjhusmuseet] te Kopenhagen.

11. Mededeling van conservator Kay Nielsen, Legermuseum Kopenhagen.

Jubileum van pater Munier

DOOR M. VAN DER WIJST

Prof. dr. W.A.J. Munier ss. cc.

Op 25 juli 2004 herdenkt pater Munier, samen met twee confraters die hetzelfde jubileum vieren, het feit dat hij 60 jaar eerder tot priester werd gewijd. Pater Munier is geen onbekende in de kring van *Het Land van Herle*. Verschillende malen hield hij een inleiding voor de werkgroep en ook voor de lezers van dit tijdschrift is hij een bekende auteur. Sedert zijn publicatie van het artikel 'Aanvullingen op een naamlijst van Heerlense pastoors' in 1980 schreef hij regelmatig over de zielzorg in Heerlen en omgeving en met name over het simultaneum, het samen gebruiken van kerkgebouwen door katholieken en protestanten. Pater Munier werd in 1919 geboren in Den Haag. Na zijn priesterwijding kwam hij naar Valkenburg als

docent filosofie, studeerde en promoveerde vervolgens in Rome tot doctor in de kerkgeschiedenis, waarna hij in 1951 weer naar Valkenburg kwam, waar het scholastikaat van de congregatie was gevestigd. Hij doceerde aan het Theologisch Instituut en werd tenslotte hoogleraar aan de Hogeschool voor Theologie en Pastoraat in Heerlen. We kennen hem ook als redacteur van de *Publications de la Société Historique et Archéologique dans Le Limbourg*.

Momenteel verblijft pater Munier in het klooster van de H.H. Harten te Ginneken/Bavel bij Breda, maar tot heden levert hij artikelen voor *Het Land van Herle*. Redenen genoeg om hier aandacht te besteden aan zijn jubileum op 25 juli.

GensDataPro leest nu ook Pro-Gen bestanden

De afdeling Computergenealogie van de Nederlandse Genealogische Vereniging NGV heeft een nieuwe service-upgrade van haar genealogische computerprogramma *GensDataPro* uitgebracht.

Versie 1.9.2 staat in het teken van het stroomlijnen van het programma en de handelingen rond de digitale dossiers van *GensDataPro*. Zo is het nu mogelijk om foto's in geneagrammen op te nemen. De im- en exportmogelijkheden zijn sterk verbeterd. Zo is het nu mogelijk om *Pro-Gen* bestandensets te openen zonder tussenstap via *GedCom*.

De toegevoegde functionaliteiten hebben voornamelijk betrekking op het omgaan met foto's in de bekende stamboomoverzichten, de geneagrammen. In deze geneagrammen wordt nu automatisch de eerste foto uit het digitale dossier van de betreffende persoon opgenomen. Van zo'n geneagram kan eveneens een HTML-versie worden gemaakt waarmee de informatie op het internet kan worden geplaatst. Door op een foto te klikken wordt men dan direct naar de informatie, de zogenaamde persoonspagina's van de betreffende persoon geleid. Op de programma-website van de afdeling Computergenealogie [www.gensdatapro.nl/gdpdemo.htm] is een demo-versie tot 100 personen beschikbaar.

Over de NGV afdeling Computergenealogie:

De NGV, afdeling Computergenealogie wil de individuele genealoog ten dienste zijn bij genealogisch onderzoek en bevordert dit d.m.v. de mogelijkheden die de automatisering biedt. Naast het tijdschrift *GensData*, ontwikkelt zij programmatuur, bevordert het de geautomatiseerde ontsluiting van genealogische bronnen, biedt of verwijst naar geautomatiseerde genealogische bestanden, geeft voorlichting en cursussen over het gebruik van geautomatiseerde middelen bij het onderzoek naar en het vastleggen van genealogische gegevens. Regelmatig worden afdelingsbijeenkomsten en landelijke genealogische computerdagen georganiseerd.

Promotie Lidwien Schiphorst

DOOR SERVIE BROERS

Werkgroep lid Lidwien Schiphorst ontving op 14 juni, overigens de geboortedag van de heilige Lidwina, in Nijmegen haar doctorsbul.

In juni was het Land van Herle vertegenwoordigd bij de academische zitting waarbij mevrouw L.H.H.M. Schiphorst, onder andere lid van de werkgroep van het Land van Herle, promoveerde aan de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Terwijl ze nog les gaf als docent handvaardigheid in het lager en middelbaar onderwijs, startte Lidwien Schiphorst in 1986 met de studie kunstgeschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Dat deed ze uit belangstelling, maar ook omdat ze dan wat steviger in haar schoenen stond voor haar leerlingen. Haar vak was door de mammoetwet immers een examenvak geworden en de leerlingen kregen naast praktische vaardigheden

nu een theoretisch gedeelte. In 1990 stopte ze vanwege gezondheidsredenen in het onderwijs.

De studie te Nijmegen werd twee jaar later [1992] afgesloten met een scriptie over de neogotische meubels uit het Roermondse atelier van de architect P.J.H. Cuypers. Over het onderdeel kunstnijverheidsproductie in de vroege periode van Cuypers' atelier, voordat hij een vermaard neogotisch architect en restaurateur van vele gebouwen werd, bleek nagenoeg geen literatuur te bestaan. Zo werd Lidwien Schiphorst gestimuleerd om zelf onderzoek te doen. Dat resulteerde op maandag 14 juni 2004 uiteindelijk in een promotie tot doctor in de letteren.

In haar boek *'Een toevloed van werk, van wijf*

en zijd' uitgegeven als deel 14 van de reeks *Nijmeegse Kunsthistorische Studies* beschrijft zij de beginperiode van het atelier Cuypers/Stoltzenberg te Roermond tussen 1852 en circa 1865. Het beeld dat van P.J.H. Cuypers bestaat, is gekleurd door zijn latere roem als restaurateur van middeleeuwse gebouwen en architect van het Centraal Station in Amsterdam, het Rijksmuseum, kasteel De Haar te Haarzuilens en een reeks neogotische land- en woonhuizen en kerken.

Schiphorst heeft gekeken welke invloeden ertoe leidden dat Cuypers juist in Roermond samen met de textielmagnaat Stoltzenberg en de beeldhouwer Georges een atelier wist op te bouwen waar neogotische bouwwerken, versieringen, meubels en religieuze gebruiksvoorwerpen ontworpen en vervaardigd werden. Van deze personen wordt een levensschets gegeven. Verder wordt hun achtergrond, opleiding en werk beschreven.

Vervolgens wordt uit de doeken gedaan hoe het atelier functioneerde, wat er geproduceerd werd en zijn van de arbeiders/kunstenaars die in het atelier werkten zoveel mogelijk biografische gegevens verzameld. Het blijkt dat de productie van het atelier groot,

In de reeks *Nijmeegse Kunsthistorische Studies* verscheen het proefschrift *'Een toevloed van werk, van wijd en zijd'. De beginjaren van het Atelier Cuypers/Stoltzenberg Roermond 1852 - ca. 1865'* van Lidwien Schiphorst.

veelzijdig en zeer gevraagd was in Nederland, Duitsland en Frankrijk. Het boek is voorzien van vele illustraties, bijlagen en registers van persoons- en plaatsnamen.

De favoriete foto van.....

Hubert van Wersch uit Simpelveld is de nestor van de historische werkgroep *Het Land van Herle*. Van de huidige leden is hij het langst lid, sinds 1948. De oud-leraar verzamelde in de loop der jaren vele foto's over zijn geboorteplaats Simpelveld. Zijn favoriete foto is een oude kleurenansichtkaart van rond 1900. Daarop is de kerk van Simpelveld te zien, zoals die er tot ongeveer 1913 heeft uitgezien. De toren uit ca. 1203 en het schip van de kerk zijn in 1935 afgebroken om plaats te maken voor een geheel nieuw gedeelte van de kerk.

Op de foto staat rechts zijn geboortehuis aan de Pastoriestraat uit ca. 1830 dat in 1838

tot hotel werd verbouwd. Het hotel kwam in 1861 in bezit van de familie Van Wersch en was sinds 1894 één van de eerste Nederlandse ANWB-Bondshotels. Eén van de voorwaarden voor dit predicaat was dat je voor de hotelgasten een fietspomp ter beschikking moest hebben.

Omdat de foto te donker is om hier af te drukken, plaatsen we een latere foto van het hotel. Deze werd op een zondag na de vesper in 1913 gemaakt. Heel wat telgen van de familie Van Wersch en hun hond Rossie zijn verouwd, maar ook veldwachter Dusch Martin [2de van links], kantonnier Joep Didden en onderwijzer Habets [fietser links]. [RB]

Van links naar rechts: Mathieu Merx, Dusch Martin [veldwachter], Anna van Wersch, Jö van Wersch, Joep Didden [kantonnier], Meester Habets, Ella Sampermans, ?, Hub Frijns [naast Coenen], ? met fiets, Jan de Vries, ?, Joseph van Wersch, Jules Lemmens, Marie Hensen, Maxime van Wersch, Charles Sampermans, Leike van Wersch, Tonia van Wersch, Tina Laumen [Coenen], ?, Nonk Leo van Wersch, ?, ?, ?, Wil Heuschen, Tiensje van Bentheim, Jac. Heuschen, Marin Wings, Gerard Ploem, Frans Strolenberg, Hazelier, ?, ?, Leo van Wersch, ?, Werner Berger, hond Rossie.

Foto: T. Merx

Signalementen

DOOR ROELOF BRAAD, M. VAN DER WIJST

De abdij Kloosterrade-Rolduc, 1104-2004

Joep Offermans [Rotterdam, 2003] 534 p.
ISBN 90 5966 017 X, € 34,90

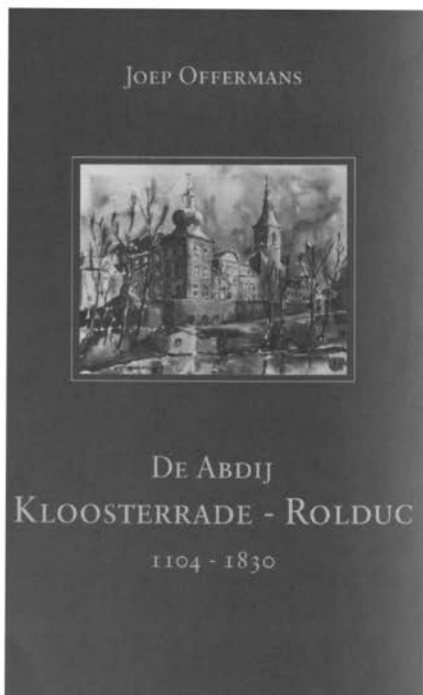
Dit jaar bestaat de abdij Kloosterrade 900 jaar. De abdij werd gesticht in 1104 door Ailbertus van Antoing en ze heeft in de negen eeuwen van haar bestaan zowel op religieus als op profaan-bestuurlijk gebied grote betekenis gehad.

Vanaf de late vijftiende eeuw hebben de abten belangrijke posities bekleed in ondermeer de Staten van Limburg en de Landen van Overmaas. In de achttiende eeuw was de abdij in het gebied rond Kerkrade-Aken in economisch opzicht belangrijk door steenkoolontginning en wegeaanleg. Na de Franse Tijd kreeg het gebouwencomplex van de uitgeweken Augustijnen andere bestemmingen. Vanaf het midden van de 19e eeuw stichtte het nieuwe bisdom Roermond er een landelijk befaamde kostschool voor jongens met gymnasium en HBS en een Klein Seminarie. Momenteel zijn in het voormalige abdijcomplex in Kerkrade onder andere de huidige priester- en diakenopleiding van het bisdom Roermond, een modern hotel- en conferentieoord en een middelbare school gevestigd. Aanleiding dus om in dit historische jaar feest te vieren, tentoonstellingen te organiseren en boeken over de geschiedenis uit te geven.

Het nieuwe 'jubileum'-boek van oud Rolducien, drs. Joep Offermans vat de geschiedenis van het begin tot 1830 opnieuw samen. Dat mocht ook wel, want het vorige overzichtswerk verscheen in 1904. Het werd een

lijvig werk, waarin de auteur op boeiende wijze die geschiedenis opnieuw tot leven brengt en in de historische context van zijn omgeving plaatst. Min of meer in chronologische volgorde worden de thema's besproken die het leven van de abdij bepaalden. In een epiloog wordt de periode 1831-2003 kort behandeld.

Literatuurlijst en register, maar ook de goede annotatie van de artikelen maken het boek tot een onmisbare naslag. Maar niet alleen dat. Je moet het boek gewoon gelezen hebben als je wilt begrijpen wat het belang van een abdij zelfs bovenregionaal kan zijn. [RB]

Het licht gezien. Bekeringsen tot het katholicisme in de twintigste eeuw

Marjet Derks, Peter Nissen en Judith de Raat
[Hilversum 2000] 180 p., foto's

Dit boek over bekeerlingen tot het katholicisme in de twintigste eeuw noemt een groot aantal namen van bekende Nederlanders die katholiek werden zoals de zangeres Aafje Heynis, de dichter Willem Jan Otten, de classica en filosoof Cornelia de Vogel, de feministe Cecile Goekoop-De Jong van Beek en Donk, de schrijver Frederik van Eeden, de theologe Annemarie Brugman, de schrijver Herman de Man [Sal Hamburger], bisschop Philippe Bär, filosoof Rudi te Velde, theologe Ottilie Schwartz, journaliste Monic Slingerland, vrouwe van Bethanie Co Oosterom, schilder Jan Toorop en dichter Gabriël Smit. Opvallend is de vermelding dat diverse bekeerlingen sympathie toonden voor het fascisme zoals ook de laatste twee. Van een zevental is het bekeringsproces volledig beschreven. Ook over de bekering van Augustinus en over bekeringsen in het algemeen zijn hoofdstukken opgenomen. Het werk wil een aanzet zijn tot 'historisering' van bekeringsen. Mijns inziens kan het boek daarbij als bron dienst doen, al zal een echte natrekking van de diverse beweegredenen zeer moeilijk zijn. In de teksten wordt reeds aangegeven dat de aanleidingen pluriform zijn. Zo wordt gewezen op het ontlopen van problemen bij een gemengd huwelijk, invloed van leefomgeving en goede vrienden, aantrekkelijkheid van plechtigheden en hang naar devoties. In dit kader is het verhaal van Ed van Thijn vermeldenswaard, die toen hij in de oorlog in Treebeek in zijn onderduikadres jarig was [10 jaar] verwachtte, dat er feest zou zijn, tot hij hoorde dat niet de verjaardag maar [later] zijn naamdag gevierd zou worden en hij uitriep: 'Wat een rotgeloof. Ik zal nooit katholiek worden'. Hoe niet-katholieken soms werden beschouwd leert een gedichtje van Felix Rutten: 'Heer, hoe werd

Uw hart bewogen, waar de zusters voor Uw ogen weenden om den broer die sliep'. In het boek wordt een onderscheid gemaakt tussen inkeer, terugkeer en ommekeer, De laatste decennia zijn er in Nederland nog altijd 1000 bekeerlingen tot het katholicisme per jaar. [MVDW]

71

Amstenrade. Een adellijk woonhuis in Zuid-Limburg

Door Anne Rose Orbons, met medewerking van Piet Orbons, Heimerick Tromp en Albert Hoekstra
[Utrecht 2003], 96 p., geïll. ISBN 90-5345-226-5
(www.matrijs.com).

Wie een kasteel ziet denkt vaak aan ridder-toernooien en de Middeleeuwse adellijke families. Dat er over een kasteel veel meer te vertellen valt, weten historici natuurlijk al lang. Toch vind je niet vaak een beknopt en toegankelijk en daarbij ook nog fraai geïllustreerd boekwerk dat de wordingsgeschiede-

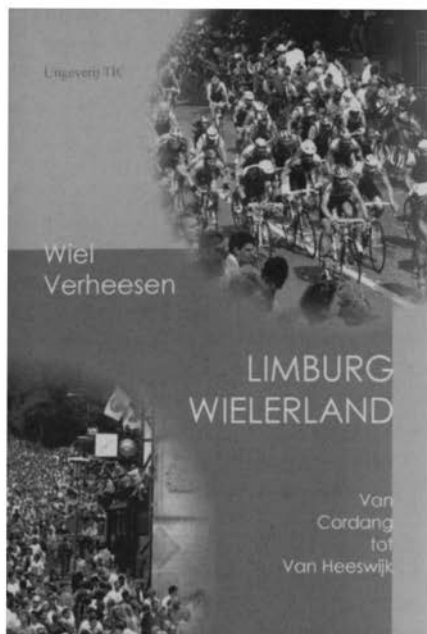
nis, leven in en om het kasteel, het historisch kader en vooral interieur en parkaanleg zo nauwkeurig beschrijft. De auteurs konden daarbij gebruik maken van een redelijk volledig huisarchief. Het boek is vooral gebaseerd op de doctoraalscriptie van Anne Rose Orbons die het huisarchief na haar jarenlange studie inmiddels van binnen en buiten goed kent. Het huidige kasteel van Amstenrade, in bezit van en bewoond door de familie De Marchant et d'Ansembourg, is in aanzien vrij jong. Nicolaas Willems laat al vrij snel na de aankoop in 1779 het 'oude' kasteel afbreken om op de fundamenten van het oude een nieuw kasteel te laten verrijzen met meer luxe en comfort. De bouwactiviteiten worden na zijn dood in 1788 door zijn erfgenamen De Marchant et d'Ansembourg voortgezet.

Het boek beschrijft in opeenvolgende hoofdstukken 'het oude kasteel' en zijn bewoners [circa 1200-1779], het historisch kader [1779-circa 1850] en de bouwgeschiedenis van het huidige kasteel. De laatste drie hoofdstukken beschrijven de vaklieden van het interieur, het interieur en het park. Met name het schitterende interieur dat 'wonderlijk gaaf bewaard gebleven' is, aldus de inleiding, en het prachtige park maken het kasteel tot een waardevol kunsthistorisch bezit. Omdat het kasteel maar zelden open is voor publiek, is aanschaf van het boek een must als u de kunsthistorische waarde van het kasteel wilt bekijken. De prachtige kleurenfoto's van Romain d'Ansembourg maken dat dit uitstekend lukt. [RB]

Limburg Wielerland. Van Cordang tot Van Heeswijk

Door Wiel Verheesen [Maastricht 2003]. 200 p., geïll. ISBN 90-76043-61-2 [www.uitgeverijtic.nl]

Sportjournalist in hart en nieren Wiel Verheesen heeft het Limburgse wielerveven sinds de 19de eeuw uitvoerig beschreven in min of meer chronologisch geordende verhalen. Limburg heeft in de wielersport steeds een bijzondere rol gespeeld. De 'Cauberg' is le-

gendarisch in wielerkringen en tal van Tourvedetten en kampioenen waren of zijn afkomstig uit Limburg. Het boek is gebaseerd op interviews en archiefonderzoek in de Limburgse archieven, maar vooral ook op wat de kranten erover geschreven hebben. Verheesen vond een eerste wedstrijd in september 1869 in Maastricht, een 'snelheidsproef op houten vélocipèdes'. Van vele 19de en 20ste eeuwse vedetten als Mathieu Cordan, Joep Franssen, Piet Haan of Max van Heeswijk geeft hij uitvoerige beschrijvingen, van hun carrière en successen. Maar ook de sportevenementen als Ronde van Limburg, Amstel Gold Race en het wk 1967 in Heerlen en Voerendaal komen uitvoerig aan bod. Het boek geeft een goed beeld van anderhalve eeuw wielersport. Alleen jammer dat de bronvermeldingen ontbreken. Toch mag het boek als een nuttige naslag beschouwd worden. Verheesen heeft de verhalen van de renners vastgelegd. Door de actieve stijl en weergave van de interviews is de documentatie soms spannend als een wielerklassieker. [RB]